

Ermenistan Diplomasisi ve Türkiye

Hasan Oktay*

Ermenistan, SSCB'nin dağılması sürecinden beri önemli bir kavşak noktasında olmanın avantajlarını yaşamaktadır. Güney Kafkasya'da kuzey-güney yönünde doğusunda Azerbaycan, batısında Türkiye, güneyinde İran, kuzeyinde ise Gürcistan bulunmaktadır. Kafkasya'nın güneyinde önemli bir ülke olmanın avantajı, hatta zamanla önemli sayılabilecek diplomatik krizleri de peşinden getirmiş, Ermenistan bölgede önemli sayılabilecek diplomatik tikanıklar yaşamıştı ve yaşamaktadır. 1990larda SSCB sisteminin dağılmaya yüz tutan birlikteliğini artık ayakta tutacak gücünün kalmadığı bir zamanda Ermenistan bağımsızlığa doğru bir çıkış aramaya başladı. İşte Ermenistan için dış politika fırsatları eline geçmeye başladığı bu tarihler aynı zamanda bölgesel çatışma ve savaşı da birlikte getirdi. Karabağ Savaşının her iki taraf açısından izah edilebilir gerekçeleri olabilir. Bu gerekçeler üzerinden yapılan savaş neticesinde Ermenistan Azerbaycan'a karşı geçici bir başarı elde etti. Bu savaşın neticesinde Dağlık Karabağ başta Ermenistan tarafından bile kabul edilmemiş bağımsızlığının 22. yılını tamamladı. Karabağ Ermenistan açısından başarılı bir operasyon olurken Güney Kaf-

kasya'nın her iki devleti Azerbaycan ve Ermenistan için gelecek vizyonlarının bu denge üzerinde kurulmasına yol açtı. Karabağ Azerbaycan için özellikle Aliyevler iktidarlarının iç ve dış politika stratejilerinin ana dinamiğini oluşturdu. Ayrıca da iktidar meşruiyetini de Karabağ'a bağlayarak demokratikleşme sosyal adalet, gelirin adaletli dağılımı gibi geniş halk kitlelerinin haklı talepleri sürekli ertelendi. Dış politikada da aynı yöntem uygulanarak her bir platformda Karabağ gündeme getirilerek mağdur rolünde hareket etti. Bu tutum üzerinden 22 yıl geçen sorunun çözümünde bir yol ilerlemesine katkı sağlamadığı gibi çözümsüzlük sürecinin Azerbaycan'ın işine geldiği yönünde bir algının kuvvetlenmesine sebep oldu. Böylece Azerbaycan Güney Kafkaslarda istikrarı yakalayan dünyaya açılabilen bir yol izlemektense Karabağ mağduru rolünü üstlenerek uyguladığı dış politika stratejisinde ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kaldı.

Türkiye'den bakıldığında Karabağ Savaşı Rusya'nın dağılan SSCB dönemini daha sonraki bir toparlanma devri için bekleme, nefes alabilme savaşı olarak görülmüştür. Ruslar SSCB dağılma sürecinde Güney Kafkasya'da kalabilmek, dolayısıyla Türkiye'yi bölgeye sokmamak için Karabağ Savaşını çıkardığı görüşü Türkiye'de hâkim görüştür. Durum böyle olunca Türkiye açısından Ermenistan odaklı bir Kafkasya politikası Rusya'dan çekinmesinden dolayı sağlıklı bir zemine oturamadı. Türkiye'nin bu belirsiz tutumunun soğuk savaş dönemi politikacılarının SSCB sonrası gelişmeleri okuyamayan, politika geliştiremeyen portreler olarak iktidarı uzun süre ellerinde bulundurmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir.

Türkiye Ermenistan'ı kısa zamanda tanıdı, sınır kapılarını açtı ama Karabağ'daki gelişmeler yüzünden diplomatik ilişki kuramadı. Karabağ Savaşının yanı sıra Karabağ topraklarının dışına sarkan çatışmalar Türkiye'yi endişelendirdi ve açık olan sınır kapıları

(*) Dr., Kafkas Stratejik Araştırmalar Merkezi KAFKASSAM Başkanı.

nın kapanmasına gerekçe gösterildi. Böylece Türkiye Ermenistan-Azerbaycan denklemi Rusların isteği doğrultusunda düğümlenmiş oldu.

Ermenistan coğrafi konumu itibariyle doğu-batı eksenine yani Türkiye ve Azerbaycan ile sorunlar yaşayan bir devlet, yeni kurulmuş ve daha yapısal değişim ve dönüşümler gerçekleştirilmeden büyük bir diplomatik problemle karşı karşıya kalan genç bir devlet oldu.

SSCB'nin her an geri dönebileceği ihtimali ve beklentisi, Türkiye'nin büyük bir düşman olarak hemen yanı başında olması, Azerbaycan'ın her gün yükselen ekonomik ve askeri gücü ile Karabağ meselesiyle savaşı sürekli gündeme getirmesi Ermenistan'ı devamlı surette tedirgin etmiştir. Bunun yanında Avrupa Birliği'nin genişleme çalışmaları, ABD'nin Rusya'ya karşı bölgede müttefik arama gayretleri, İran'ın dünya sisteminden dışlanması Ermenistan için yeni umut kapıları oldu. AB Türkiye üzerinde yaptırımlarını ve beklentilerini gerçekleştirebilmek için Ermenistan'ı Türkiye'ye karşı bir koz olarak ileri sürmesi Ermenistan'ı AB politikalarıyla karşılaştırmış ve bu Ermenistan için dış politikada yeni bir alanın açılmasını sağlamıştır. Fakat Ermenistan burada dış politika anlamında özne değil Türkiye-AB ilişkileri bağlamında ikincil bir rol oynamaktadır.

AB ilerleme konseptine Azerbaycan da dâhil olunca Ermenistan'ın oynadığı ikincil rol fonksiyonunu yitirmeye başlamış, Azerbaycan devlet gücünü ve enerji kaynaklarının etkisini kullanarak AB parlamentolarında Ermenistan'ın etkisini neredeyse sıfırlamıştır.

Bu bağlamda Ermenistan-AB ilişkileri Ermenistan'a beklenen faydanın çok altında yansıdığı görülmektedir. Bunun yanında AB bünyesinde faaliyet gösteren Ermenistan elçileri ve devlet görevlileri kendilerinden beklenenin üstünde başarılar elde etmişlerdir. Fakat bu başarılar lokal kaldığı gibi süreklilik arz etmemektedir. Durum böyle olunca da

Ermenistan bölgede sıkışmışlık pozisyonunu AB destekli politikalarla değiştirme konusunda zorlanmaktadır. AB-Ermenistan ilişkileri Ermenistan'a beklenen faydayı en alt seviyelere düşürmüştür. Böylece Ermenistan sürdürebilir AB-Ermenistan ilişkilerinden beklenen faydayı elde edememiştir. Bu demek değil ki Ermenistan-AB ilişkileri devam etmesin sürdürülebilir bütün ilişkiler Ermenistan'a fayda sağlayacaktır. Burada önemli olan sürdürülebilir ilişkilerde özne olabilmek başka bir konuya payanda olmamaktır. Bu bağlamda Ermenistan Türkiye'ye veya Azerbaycan'a karşı kullanılabilen bir payanda değil, bilakis kendi öznel çıkarları bağlamında bir politika izleyerek beklentileri daha üst bir seviyeye oturtabilir. Ermenistan'ın yeni dış politika arayışları arasında AB sürekli yer işgal edecektir ama alternatifli dış politika arayışları Ermenistan için daha verimli olabilir.

Ermenistan'ın kendi bölgesel durumu ve bölgenin tarihi ve stratejik gerekleri sürekli canlı ve hareketli bir dış politika hamlelerini mecbur kılmaktadır. Bu bağlamda Ermenistan-ABD ilişkileri gündeme gelmektedir.

ABD'nin güvenlik endişelerine dayalı dış politika hamleleri sık sık değişiklik arz etmektedir. Rusya-ABD ilişkileri Güney Kafkasya bağlamında Ermenistan'ı ön plana çıkarmaktadır. ABD eski SSCB topraklarında Rusya'ya karşı pozisyon alma mücadelesini devamlı gündemde tutmakta hatta zaman zaman başarısız da olsa büyük operasyonlar yapmaktadır. Rusya'nın ABD hamlelerine misliyle karşılık vermesi soğuk savaş döneminin bitmediğini hatta artarak ve şekil değiştirerek devam ettiğini gözlemlemek mümkündür. ABD'nin hem Rusya'yı ve hem de İran'ı izlemek için özellikle Güney Kafkasya'da konuşlanmak istemektedir. Güney Kafkasya'nın 3 ülkesi Azerbaycan-Gürcistan-Ermenistan, ABD için bu anlamda oldukça önemlidir. Ermenistan'ın diğer iki ülkeye göre ABD'de yaşayan soydaşları vasıtasıyla ABD ile ilişkileri biraz daha ön plana çıkmaktadır. Ermenistan bu avantajını kullanarak Azerbaycan'a karşı

bir üstünlük elde etmektedir. Ermenistan dış politika önceliklerini bazen duygusallığa kapılarak birbirine karıştırdığından ABD’de yaşayan soydaşların önceliklerini öne çıkarmaktadır. Bu durum ister istemez Ermenistan’a kısa vadede faydalı gibi gözükse de uzun vadede Ermenistan’ı dar kalıplar içerisine sıkıştıracaktır. Rusya’nın Güney Kafkasya’da ABD güçlerinin konuşlanmasına karşı aldığı birçok önemli tedbir vardır. Bu tedbirler kapsamında Ermenistan’ı yakından takip etmekte, Ermenistan-ABD ilişkileri Rusya tarafından izlenmektedir. Ermenistan dengeli bir dış politika izlemesi gerekirken ABD ilişkilerini biraz daha ön plana çıkardığında Rusya’nın ciddi tepkisiyle karşılaşmaktadır. Bu tepki her zaman açıktan olmuyor, çoğu zaman Rusya’nın Azerbaycan’a verdiği destekle kendin gösteriyor. Ermenistan için Azerbaycan, Azerbaycan için ise Ermenistan bölgede Rusya tarafından denge unsuru olarak görülmektedir. Rusya çoğu zaman Azerbaycan’ı Ermenistan’ın dış politika hamlelerini dengelemek/engellemek için kullanmaktadır.

Bu görüşümüzü en açık şekilde destekleyen hamle ABD başkanı Barak Obama’nın Nisan 2009 da Türkiye’ye gelmesiyle başlayan Türkiye-Ermenistan ilişkileri protokol süreci boyunca Azerbaycan-Rusya ilişkilerindeki gelişmelerdir. Ermenistan ve Türkiye yetkililerinin yaptıkları gizli görüşmeler Rusya üzerinden Bakü’ye servisi ve protokollerin hayata geçmemesi için Bakü’nün Türkiye’de yaptığı yoğun baskı ve propagandalarla sürecin kesintiye uğramasında etkili olmuştur. Azerbaycan her bir fırsatı Ermenistan diplomasisinin başarısız olması üzerine kurgulayarak hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bu hamle gücünü tüm imkânları sahaya sürerek gerçekleştirmektedir.

Ermenistan-ABD ilişkileri Rusya’nın ABD ile olan mücadelesinden dolayı sürekli ve dikkatli takip edilmekte ABD’nin bölgede yapacağı hamleleri Rusya’ya karşı yapılmış saydığından olsa gerek bu hamlede taraf olanları da şüpheyle karşılamaktadır. Ermenistan

Rusya’nın bu çekincesinden dolayı ABD ile giriştiği ilişkilerde sağlıklı neticeler elde etme imkânı zor gözükmektedir. Özellikle ABD-Gürcistan ilişkilerinin geldiği nokta Ermenistan için önemli bir göstergedir.

Ermenistan’ın komşuları içerisinde en istikrarlı ilişkisi İran ile olan ilişkilidir. Türkiye’deki ve dünyadaki en önemli algı ise İran’ın dünya tarafından uygulanan ambargoyu Ermenistan üzerinden deldiği şeklindedir. Rusya-Ermenistan-İran bloğu şeklinde karşılığını bulan yaklaşım son günlerde İran’ın ABD ile doğrudan görüşmeler yapmaya başlamasıyla bir başarısını iddiasını yitirmektedir. İran’ın ABD ile doğrudan görüşmeye başlaması Kafkasya’da dengeleri değiştirebilir. İran kuzeyinden olası bir saldırıyı sürekli beklemiştir ve bu olası saldırının adresinin Azerbaycan olacağı yönünde görüşleri sürülmüştür. Bu görüş ve İran’a uygulanan ambargo İran-Ermenistan ilişkilerini en üst düzeye çıkarmış, hatta zaman zaman İran, Karabağ hakkında Azerbaycan’ı kızdıracak açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalar Ermenistan’ın milli duygularını yükseltse de gelişen olaylara bağlı bu yaklaşım uzun vadede Ermenistan’a beklenen dış politik fayda getirmeyebilir.¹

Ermenistan’ın AB, ABD, İran ilişkileri Rusya’nın bölgedeki etkisiyle birlikte değerlendirildiğinde gözüküyor ki Ermenistan sıkışmış bir dış politika kısıncısı ile karşı karşıyadır. Ermenistan yönetimi bu sıkışmışlığı aşarak Ermenistan’ı geleceğe taşımanın yollarını aramalıdır.

Ermenistan her şeyden önce bir Kafkasya ülkesidir ve etrafında var olan komşularıyla yaşamaya alışmalıdır. Sürdürülebilir krizler ve bu krizlerin getireceği sonuçlar kısa

(1) <http://www.1news.com.tr/guneykafkasya/ermenistan/20101129011535345.html>

Ermenistan kaynaklı bu silahlar İran’dan Irak’a geçirilerek Amerikan askerlerinin ölümüne sebep oluyormuş, WikiLeaks, belgelerinde Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’ın, İran’a silah sattığı iddia ediyor. Sitede yayınlanan belgelerin Amerika’yı rahatsız ettiği bildiriliyor. ABD yetkilileri, Ermenistan kaynaklı bu silahların İran’dan Irak’a geçirilerek Amerikalı askerlerin ölümüne sebep olduğunu düşünüyor. Belgede, İran Kızılay örgütünün silah temini ettiği ve casusluk yaptığı da iddia ediliyor.

ve uzun vadede Ermenistan'ın bölgedeki gücünü etkileyecek, ayakları üzerinde durmasını sağlayacaktır.

Azerbaycan elde ettiği petrol ve doğal gaz gelirleriyle bölgede sürekli Ermenistan'ı sıkıştırarak ve hatta Ermenistan ile aralarında var olan problemler bahane edilerek Ermenistan'ı bölgeden dışarı çıkamaz hale getirecektir. Herhangi bir savaştan ziyade yıpratıcı dış politik hamlelerle Ermenistan'ı sürekli rahatsız edecektir. Ermenistan bu hamleler karşısında tek seçenek savaş kartını seçmesi sağlanacak ve ilk ateş açan taraf pozisyonuna getirilip dünya kamuoyunda da itibar kaybetmesi sağlanacaktır. Azerbaycan'ın bu yıpratıcı ve Ermenistan bağlamında tek odaklı politikası bölgede büyük sıkıntı oluşturmaktadır.

Her ne kadar Ermenistan Azerbaycan'ın bu yıpratıcı politik hamlelerine cevap veriyor olsa da uzun vadede bu yıpratıcı politik hamleler Ermenistan'ı olumsuz etkileyecektir.

Ermenistan Azerbaycan'ın bu orantısız güç kullanarak ve biraz da sınırları zorlayarak yaptığı hamlelere karşı yeni pozisyonlar alma çalışmalarını neticesiz kalmaktadır.

Ermenistan'ın batıya açılan kapısı olan Türkiye ile ilişkilerinde yaşanan gerginlikler zikzaklar kopukluklar Ermenistan'ın geleceğinde çok önemlidir. Ermenistan açısından bütün komşularıyla ilişki Türkiye ile olan ilişkilerin yanında yersiz ve yetersiz kalır. Türkiye, Ermenistan açısından vazgeçilmezdir.

Ermenistan'ın dış politika anlamında şimdiye kadar yaptıklarını gözden geçirip yeni bir strateji vizyonu belirlemelidir. Bu vizyonun başında Türkiye ile olan ilişkiler gözden geçirilerek masaya yatırılmalıdır. Nasıl bir Türkiye vizyonu nasıl bir dış politika geleceği konusu Ermenistan'ın tüm kurum ve kuruluşlarınca sivil toplum örgütlerince tartışılmalıdır. Ermenistan yetkilileri 2015'i hedeflemekten vazgeçip 2020 hedefine yönelmelidir.

Dış politika halka dayalı ihtiyaçlara cevap verdiği oranda bir karşılığı olabilir. Ermenistan-Türkiye ilişkileri üzerinde birçok önemli güçlerin gözü olduğu bir süreçtir. Bölgesel ve global dengeleri değiştirebilecek bir noktada olan bu ilişkilerin Ermenistan bağlamında getirisi yüksek olacaktır. Aynı zamanda ilişkilerin geliştirilmesi bölgesel barış için de şarttır.

Türkiye'de Ermeni ve Ermenistan algısı, Ermenistan'da ise Türk ve Türkiye algısı profili çıkarılarak yeni çalışmalar yapılmalıdır.² Zira her iki tarafta dış etkilerden kaynaklanan algı sorunu/dayatması yaşamaktadır. Sorunların tespiti önceliği belirlenerek çözümleme yolları bulunmalıdır. Akıp giden zaman devletleri birbirinden uzaklaştırırken bu uzaklaşma halkın önceliklerine de olumsuz tesir etmektedir. Futbol diplomasisi ile başlayan ve protokoller süreciyle devam eden bahar havası değerlendirilmeliydi.

Türkiye-Ermenistan protokolleri sürecinden bugüne hem Ermenistan'da ve hem de Türkiye'deki gelişmeler, yazılan makaleler, yapılan yorumlar masaya yatırılmalıdır. Yeni bir vizyon yeni bir misyon geliştirilmelidir. Türkiye'de var olan Ermenistan ve Ermeni algısının dönüşümü ve değişimi için stratejiler geliştirilmelidir. Türkiye'de iktidarda olan AKP hükümeti Ermenistan ile olan ilişkiler konusunda son derece çelişkili ve ürkek davranmakta bu da beklentilerin gerçekleşmesini engellemektedir. Aynı şekilde Ermenistan yönetimi de bulanık zihinlerle hareket ederek kendi geleceklerini tehlikeye atmaktadırlar.

Ayrıca Ermenistan, Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek isterken takındığı tutumun ve beklentilerin ne kadar gerçekçi olduğunu da gözden geçirmelidir. Ermenistan'ın Türkiye'de irtibata geçtiği bazı çevrelerin özellikle Marksist çevrelerin bilgileri beklentileri ortaya koyduğu tavırlar yanıltıcı olduğunu görememektedir. Marksist çevrelerin eski Rusyacı hatta son Stalinci olmaları ve Rusya'nın lehi-

(2) Hasan Oktay. "Ermenistan'da Türk ve Türkiye Algısı", editör: Almagül İsina, Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023, İstanbul, 2014.

ne çalıştıklarını zannederek Türkiye'nin karşıtı olan her şeyi savunmaları Ermenistan'ı yanıltmaktadır. Bu marjinal Marksist grupların önceliği Ermenistan veya Ermeniler değil, Ermenistan ve Ermeniler üzerinden Türkiye'yi incitmek rencide etmek ve vurmaktır. Bu bakış açısı içerisinde olanlarla girişilen temasların sonuç verme şansı yoktur. Ermenistan açısından da son derece vakit kaybıdır, neticeye ulaşmayan boş hamlelerdir. Bu ilişkiler Ermenistan diplomasisi açısından bakıldığında da boş havanda su dövmek gibi bir anlamı vardır.

Türkiye'de Ermeni ve Ermenistan meselesinin konuşulacağı zemin öncelikle milliyetçi ve muhafazakâr aydınların oluşturacağı platformlardır. Bunları dışında solcu liberal Marksist çevrelerin Ermenistan meselesine katkı sağlamak gibi bir niyetleri yok, olamaz ve olmayacaktır. Zira bu çevrelerin asıl gayesi Ermenistan üzerinden Türkiye'ye zarara uğratmak intikam almaktır. Ermenistan diplomasisi rövanş intikam bakış açısıyla Türkiye ile sağlıklı ilişki kuramaz.

Azerbaycan'ın Türk dış politikasını ipotek altına aldığı bir dönemde, Türkiye'ye 50 milyar dolar gibi yatırım yapıldığı bir dönemde Ermenistan diplomasisinin Türkiye'de Marksist sol marjinal örgütler üzerinden yürütebileceği bir politikanın başarılı olma şansı yoktur.

Ermenistan-Azerbaycan savaşının en yoğun yaşandığı bir dönemde bile Türkiye'den MHP genel başkanı Alparslan Türkeş'in Ermenistan'ın kurucu devlet başkanı Levon Ter Petrosyan ile görüşmesi Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin adresini de göstermektedir.³

Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin yeni döneminde Ermenistan'ın geliştireceği poli-

tikalarda MHP oldukça önemli bir yer tutmalı. Türkiye'de AKP iktidarı Ermenistan ile olan ilişkileri Azerbaycan baskı ve yönlendirmeleriyle sürekli ertelemektedir. Adeta Azerbaycan iktidarı Türk dış politikasına ipotek koymuştur. Bu tikanıklığı açmanın yolu Türkiye'de faaliyet gösteren ve Azerbaycan iktidarıyla sorunlar yaşayan MHP ile Ermenistan'ın öncelikle sivil toplum örgütleri vasıtasıyla irtibata geçerek bir görüşme zemini bulabilmelidir. MHP'nin şu anki Aliyev iktidarı tarafından tam kuşatılmadan ve MHP'nin Aliyevlerle sorun yaşadığı bu zeminde Ermenistan'ın Aliyevler tarafından ipotek altına alınan AKP ile yol yürüme şansı kalmamıştır. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin sağlıklı bir düzleme yerleşmesinin tek yolu Ermenistan'ın MHP ile irtibata geçmesidir. Bu görüş çok garip karşılanabilir ama bazen en uzak ihtimaller çözümün en yakında olduğunu gösterir.

MHP Türk milliyetçisi bir parti olarak Ermeni ve Ermenistan'a çok uzak gözükmesine rağmen Ermenistan bu hamle ile bölgedeki sıkışmışlığa bir açılım getirebilir. Böylece Azerbaycan'ın orantısız ve dengesiz Ermenistan'ı adeta bölgeye hapsedmeye çalışan politikaları biraz olsun dengelenmiş olur.

Gelecek 10 yılda Ermenistan dış politikasında yapısal ve muhteva değişiklikleri olmalıdır. Amaçlar hedefler ve gerçekler süzgecinden geçen Ermenistan dış politik argümanları Ermenistan'ı bölgede yükselen değer haline getirebilir. Bu haliyle Ermenistan dış politikası çok verimli sonuçlar elde edeceğe benzememektedir. Ermenistan'ın geleceği bu hamlelerle bölgeye barışı da getirecektir. Ermenistan normalleşecek ve Türkiye üzerinden dünya sistemine erişebilecektir.

(3) Can Dündar, "Türkeş, anıta çelenk koymayı bile düşündü" <http://www.milliyet.com.tr/2005/04/26/yazar/dundar.html>